

ACHTSTE DEEL

GEPLOGENHEDEN

Onder geplogenheden verstaat men oude gebruiken, handelingen die gebeuren volgens ongeschreven wetten. Het zijn vaste overeenkomsten die eeuwenlang van generatie naar generatie zijn overgegaan.

HET WEIDENDE VEE

Na de winter vertrok het vee tot half november naar de weide. Op zekere morgen zag men, hoe de «koeter», de «vatsjie» en de tweede of derde knecht met dikke knuppels zwaaiend en met de knapzak onder de linkerarm het vee naar de weide dreven, soms twee uren gaans van de pachthoeve gelegen. Dicht bij zulke weide woonde gewoonlijk iemand, die elke dag naar de beesten ging kijken en in de gaten hield of ze genoeg water hadden.

Er waren ook koeien die elke dag naar huis keerden. Wanneer de dieren na de winter voor de eerste maal uit de stal moesten, heerste er een grote herrie op de hoeve. Er werd geschreeuwd, gevloekt en getierd. De knuppels knotsten op de rug van de weerbarstige dieren die ordeloos uit de stal drumden. Voorop liep de varkenshoeder, als voorwacht, steeds omkijkend of de kudde volgde. Als in de verte een gespan aankwam, deed hij teken met zijn stok of pet. Elke zijweg werd dan door de vatsjie met zijn zwaaiende knuppel versperd. Na enkele dagen kenden de koeien de weg en verliep alles probleemloos. De koeter dreef dan alleen zijn beesten naar de weide.

Als de koeien na de winter voor de eerste keer in de weide kwamen, begonnen ze te lopen en mekaar te stoten. Dikwijls boorde de ene koe de andere een hoorn uit.

De drijver bleef de ganse dag in de weide, hij vlijde zich neer in het gras, at zijn knapzak leeg en rookte zijn pijp.

Soms ging de boer, gezeten in zijn tilbury, eens kijken naar zijn vee. Als alles in de haak zat, prees hij de bewaker en gaf hem wat drinkgeld.

Bij de toegang tot de weide lag altijd een stok om opdringerige koeien af te weren.

Tijdens de eerste dagen graasden de koeien weinig. Dan zei de boer: «De beesten kunnen nog niet eten, zij hebben tand- en halsspijn». Kort daarop beterde het, toch waren er dieren die in de weide niet «aenpakten». Die heette men stalbeesten.

Het is niet onaardig de doening van de beesten in de weide na te gaan. Wanneer het regent, draaien zij hun kop in tegenovergestelde richting. In de hete middaguren liggen ze in de lommer. Tijdens de kille septembernachten grazen zij meestal overdag, 's nachts slapen ze tegen mekaar aangedrukt. Als het weder te guur wordt, zakken ze af naar het hek.

Iemand die 's nachts de weide durfde betreden, werd verrast op een drollig schouwspel. Al brullend verliet de stier de kudde en kwam brullend afgestormd. Dan was het vluchten geblazen.

Doorgaans bleef het vee tot half november buiten, toch gebeurde het dat de boer reeds op voorhand slachtvee verkocht.

VEE OP HALF WINST

De boeren hebben altijd getracht zoveel mogelijk vee te houden. Zij die het nodige kapitaal niet bezaten, namen hun toevlucht tot huurkoeien. Deze werden uitgezet door winkeliers, herbergiers, kleine renteniers, soms ook door knechten en meiden, maar meestal toch door bemiddelde mensen. Gewoonlijk waren het melkkoeien, soms ook wel ossen.

De os werd bij de kleine boer uitgezet en enige maanden daarna verkocht. Van de gemaakte winst gingen drie vijfde naar de houder en de overige twee vijfde naar de eigenaar.

Voor een melkkoe werd door de houder maandelijks aan de eigenaar een bepaalde som betaald en dit gedurende de ganse lactatieperiode. De kalveren hoorden toe aan de eigenaar en deze had altijd het recht de koe te verkopen. De winst werd verdeeld gelijk voor de os.

Er waren ook boeren die zich groepeerden om de verhuring van het vee nog meer winstgevend en gebeurlijk minder wisselvallig te maken.

HET TUIEREN

Boeren die het nodige kapitaal misten om een natuurlijke weide aan te leggen, waren genoodzaakt de koeien op de klaver te tuieren.

Aan de ijzeren ring, die zich rond een in de grond geslagen «pag» bewoog, was een hout van ongeveer 1,50 m. lengte gehecht, waaraan de «loentsch» met een «knepel» werd vastgemaakt.

Om het klieven te voorkomen, waren pag en houten hamer met ijzer «gebend».

Wanneer het vee alles wat in zijn bereik lag had afgegraasd, werd het hertuierd. Zo ging het van 6.00 tot 11.00 uur 's morgens. Dan werd het naar de stal gedreven, waar de koeien gemolken werden. Na de middag werden de koeien opnieuw uitgezet tot in de late avond.

Het meisje, dat de koeien hoedde en tuierde, schuilde doorgaans in een hut van stro. De opening was altijd naar noordoost gericht om bevrijd te zijn van regenvlagen en al te hevige zonnestralen. Later werd de strooien hut door een houten vervangen, die van uit de verte op een schildwachtershuisje leek.

De wachtster hield zich al maar door met breiwerk onledig. Kwam een boerenknaap haar toevallig eens in het geniep opzoeken en mocht hij de streng garen ophouden, dan stond hij op een goed blaadje. Er kon een vrijage ontspringen.

HET OUDE ZUIVELBEDRIJF

Reeds lang kent men «platte kees» of «fluiter». Onze voorouders noemden hem wrongel. Hij werd gemaakt van boter- of afgelaten melk, waarbij men «stremsel» voegde. Dit stremsel bestond uit een

aftreksel van nuchtere kalvermagen, «kalverleben» genoemd. Deze werden gerookt, gedroogd, in mootjes gesneden en met wat pekelsvocht aangelengd. Wanneer een boer een kalf verkocht, reclameerde hij altijd het «rensel».

De melk werd gewoonlijk onder de «stoof» geplaatst om de gepaste temperatuur te bekomen en de stremming te bewerken.

«De kees is geronnen» zeiden de boeren. Als de melk giste zegden ze: «Ze ront» of «Ze gaat bijeen».

Als de kaas geronnen was, werd hij in een «zaandoek» gedaan om buiten uit te druppen.

De platte kaas werd ook tot bollen ter dikte van een hoenderei vervormd en gedroogd in de «keesdreug». Dat was een kast met een houten deksel, de zijanten waren van latten voorzien en derwijze gerangschikt dat ratten noch vogels de buit konden roven. Ze was aangebracht aan een zoldervenstertje, gewoonlijk naar het oosten gericht, en stak nagenoeg een halve meter uit.

Nadat de kaasbollen gedroogd waren, werden zij met bier afgewassen, in notenbladeren gewikkeld en in «kroegen», stenen potten, bewaard. Hier en daar werden ze op haverstro gelegd. Rijp zagen ze er geelachtig en mals uit. Dan pas bleken zij bruikensgereed.

Die kaasbollen werden ook wel eens met «herfsekaas» gemengd om er «potkees» van te maken. Deze laatste werd in aarden potten gezet en was juist van pas als er maden in zaten.

Bij plattekaas hoorde siroop. Een roggesnee met kaas, de andere met siroop en dat tegeneen gelegd, gold als lekkernij.

Gedroogde witte kaas, in kubusvorm in de handel gebracht, noemde men in Tongeren «knappert».

SEIZOENPAARDEN

Kleine boeren, die niet vooruit konden, hadden een seizoenpaard om hun grond te bewerken. Na de huurtermijn moest het de eigenaar in goede staat terugbezorgd worden.

Het was een armzalig stelsel, een vechten tegen de dood.

PLOEGKOEIEN

Er waren ook arme boertjes die de grond bewerkten met hun koe. Deze was doorgaans slecht gevoed en zonder kracht. Het gebeurde, dat ze geholpen werd door een knaap, die nevens het ploegspoor stapte. Het ging, maar het leek wel een slavenwerk.

Als de stadsjongens de koeboer wilden verneuken, vroegen ze hem een beetje «paardshaar».

DE SCHIETSCHIJF

In de meeste kasteelparken werd vroeger een schietschijf aangetroffen.

Het was een ronde ijzeren plaat, vastgekramd aan een muur van zowat twee meter hoog en drie meter lang, waarachter een aarden dam lag, met kreupelhout beplant.

De schijf was in vijf concentrische cirkels verdeeld, op nul, vijf, tien, vijftien en twintig genummerd.

De schutters stonden op zeventig tot tachtig meter afstand. Een man, gezeten in een hol beneden de schijf, zag toe waar de kogels insloegen, zodat men daarna het totaal van de geschoten punten kon bijeenrekenen.

Om ongelukken te vermijden had de «markeur» een bel bij, waarmee hij de schutters verwittigde, wanneer hij veilig was weggedoken.

Dit doelschieten was voorheen één van de hoofdbezigheden van de kasteelheren.

DE KLOPJACHT

Vroeger was de grote klopjacht de sluiting van het jachtseizoen, een gebeurtenis die heel het dorp in rep en roer zette. Alles wat benen had, werd opgetrommeld en moest, goed-of kwaadschiks, zijn werk één dag onderbreken.

Reeds in de voormiddag stonden de kloppers met knuppels uitgerust in de kasteeldreef om onder begeleiding van de jachtwachters naar een van de grenzen van het jachtgoed te trekken.

Van daaruit gingen ze dan in één lange rij en op korte afstand van elkaar al kloppend en opjagend over het goed, overal het wild voor zich uitdrijvend.

De jagers stonden op vaste punten opgesteld, vanwaar ze het vluchtende wild het best konden afknallen.

Wat kon ontsnappen vluchtte in alle richtingen, zelfs tussen de «trakteurs» door, die wat ze aan gekwetst wild konden afmaken zorgvuldig achter heg of kant trachtten te verbergen om het later voor eigen gebruik te komen halen.

De klopjacht ging met veel geschreeuw en geschut gepaard en leek wel een kleine oorlog.

Ook was zo een jacht niet helemaal van gevaar ontbloot. De wakers gaven wel bij trompetgeschal het signaal voor het schieten, zodat elke klopper of drager zijn voorzorg kon nemen, toch vloog een loodkorrel wel eens waar hij het minst werd verwacht.

Tot in de late namiddag werd er gejaagd. Wanneer het volk eindelijk terug in de kasteeldreef aanlandde, was iedereen doodmoe.

Voor de kloppers was er aan heel het gedoe niet veel vast. Met een glas in de keuken moesten zij zich voor de moeite beloond achten. De boswachters waren de enigen die er profijt bij hadden. Ze mochten het drinkgeld van de jagers opstrijken.

Op het kasteel ging het er na de jacht voor de genodigden lustig aan toe. Daar konden de jachtverhalen, flink met wijn besproeid, weelderig tieren. Het werd laat in de nacht eer de laatste gast ertoe besloot naar huis te gaan.

Ook in het dorp heerste een beetje vreugde, want menig verdoken haasje werd er in het geniep opgesmuld.

Daar de kasteelheren hun grondbezit voortdurend verminderden, gingen de klopjachten tot het verleden behoren.

KLEDERDRACHT

Waar zijn de tijden dat de grootvaders een korte broek droegen met zilveren gespen en met soortgelijke gespen aan de lage schoenen. Daarop hoorde een lange zwarte «peletot» en een zijden doek rondom de lange uitstekende kraag van het hemd. Op hun hoofd droegen zij de onvermijdelijke zijden hoed.

In het noorden van de provincie, vooral rond Molenbeersel, waren de mannen van Stramproy te herkennen aan hun speciale hoeden. Die waren van boven breder dan van onder. Bij kloppartijen werden die wel eens over hun oren geslagen, zodat ze hun hoofd er nog moeilijk uitkregen.

Op de markt van Tongeren waren de «habbenessen» van Zichen-Zussen-Bolder, Riemst, Val-Meer, Vlijtingen en de boerinnen van Lauw en Herstappe gemakkelijk van elkaar te onderscheiden. De eersten waren kakelbont, de anderen geheel in het zwart.

Voorheen waren de vrouwenhemden voorzien van kanten boorden die hals en bovenkleed bedekten. De vrouwen beijverden zich om kloeke, goed ontwikkelde borsten te vertonen, iets wat de geestelijkheid in grote mate ergerde.

De begoede huisvrouwen droegen een lakense mantel zonder mouwen. Men telde er in elk dorp amper vier of vijf en iedereen sprak erover. De mantels werden later vervangen door kledingstukken met mouwen, die uiteraard ook van snit en vorm wisselden.

Op de korte wollen rokken met gekleurde verticale strepen droegen de vrouwen een «lijfke», eerst met korte dan met lange «limpen». Daarna kwamen de «cache-effets» en nog wat later de zogenaamde «basquines» en «blouses».

De broeken vormden in feite een apart geval. Kleine jongens droegen een klapbroek. De klap viel af langs achter. Oude boeren droegen ook een klapbroek, maar met de klap of klep aan de voorzijde. Op de dorpen droegen de vrouwen een splitbroek, of helemaal geen broek.

De volkse uitdrukking: «Die vrouw heeft de broek aan», betekent dus dat ze de baas speelt, haar man overheerst.

Tot voor de oorlog 1914-1918 droegen de vrouwen 's winters om naar de kerk te gaan lichte klompen, zwart gekleurd en met versierde riemen. Na de oorlog werden het keurige schoentjes met hoge hielen.



De zijden hoed.



De zwarte mantel zonder mouwen.

Uit : H. Liebrecht, Enkele tradities en gebruiken van de Belgische Folklore. Boek II.
(Brussel, Côte d'Or, 1950)

Ook de jongens begonnen de mode te volgen. Zij kleeadden zich als een gentleman en droegen molièreschoenen en fantasiekousen.

Stilaan heeft de hervorming van het moderne leven het schrille onderscheid tussen rijke en arme kleding doen vervagen.

Kleding en uiterlijk hebben altijd bij mekaar gehoord. Verzorgde boeren schoren zich elke dag, meestal zonder spiegel, maar er waren ook mensen die maar eens per week naar het scheerhuis gingen.

Jonge gasten lieten zich wel eens in het geniep scheren om vlugger een snor te krijgen. Een jongeman van rond de twintig die zich niet elke week diende te scheren, werd uitgelachen en gescholden voor melkmuil.

Nadat het haarkammen in de mode kwam, begon men verschillende manieren te vinden: omlaag over het voorhoofd heette een «froe», omhoog was een «strauf» en in het midden overlans verdeeld was een «voor of scheigel». Het eerste produkt dat men op het haar smeerde was de wei van platte kaas, olie of boter. Over het algemeen werd het hoofdhaar kort gedragen en met de schaar bijgeknipt.

Haarborstels bestonden niet en in de meeste boerderijen beschikte men slechts over één kleine spiegel. Knechten en meiden bezaten slechts een blikken doosje om zich in te spiegelen.

Met vals haar werd gespot. Ros haar werd met scheve ogen bekeken. De haren verven gaf stof tot nadenken. Krullen maken gold voor onzedig: «Gekrulde haren, gekrulde zinnen, dan zit de duivel van binnen». De moeders van die meisjes werden in de biechtstoel door de pastoor berispt.

Baarden en knevels waren eerder zeldzaam. Bij bepaalde gezagdragers, zoals bijvoorbeeld bij een veldwachter, was een baard geoorloofd. Iemand die een baard droeg, werd verdacht van de Sint-Marcoensziekte. Het wekte dan ook geen verwondering, dat kinderen bang waren voor baardmannen. Van iemand die een knevel droeg zonder baard, werd verondersteld dat hij een vrouwenloper was.

JUDASSTREKEN

In het «Journal du Limbourg» van 16 juni 1877 stond een merkwaardig artikel:

«Ik ken in de omstreken van Tongeren een dorp, onnoodig het anders te noemen dan X..., de vechtpartijen die er gebeuren hebben het alom bekend gemaakt; nu in dit dorp, waer de «priegeling» als eerste deugd beschouwd wordt, was voor eenige jaren en nu nog een gebruik in voege, dat men te vergeefs bij de kanibalen zou gaen zoeken; ziehier waerin het bestond:

«Kermisdagen zijn dagen van plezier en iedereen zoekt zijn vermaak waer hy het vindt; voor de inwoners van X... is er geen grootter genoegen dan zijn evenmensch dugtig af te rossen na hem de grootste blijken van vriendschap en beleefdheid betoond te hebben. Hierom, vinden zy niets beter dan hunne vrienden ter kermis uit te noodigen; deze zyn zeker van goed onthaeld te worden, men doet hen eten dat zij om hulp roepen, drinken dat hun buik de dikke trom gelykt tot dat het afscheidsuer slaet. De hand wordt in de hand gelegd, maer de gastheer vindt dat hy wel zou doen zyn vriend een stap te vergezellen, deze verzet zich; gene dringt aen; de eene weigert; de ander houdt aen; de eerste stemt toe; de laetste jubelt; immers, het ware aen beleefdheid ontbreken, en is dit uitstapje niet een nieuw bewys van de gezondste en echtste vriendschappelyke beleefdheid...

Doch zie, het dorp heeft zich reeds achter den heuvel verborgen, het voetpad is eenzaam en verlaten, de springhaen alleen herhaelt zyn eentonig geschetter; de gastheer reikt zynen vriend de hand en nodigt hem voor 't aenstaende jaer, maer te gelyker tyd de kermisgast zich de hand voelt vatten, voelt hy zich ook by den kraeg grypen, «wacht» zegt zyn hartsvriend, gy zoudt my kunnen vergeten en ik wil dat gy aen my denkt en klits! klits! pink! poenk! pank! daer regent het vuistslagen op hoofd en aengezicht dat het eene ware benedictie is. Lieve, vriendschappelyke, aentrekkelyke, hoogst aengename, aenlokkende handelwyze, niet waer?»

Sommige dorpen waren bekend voor hun vechtersbazen. Vreemdelingen, vooral vrijers, werden uitgewezen. Als de vrijer 's avonds naar huis trok, werd hij opgewacht en vaak duchtig afgetroefd.

De overlevering leert ons dat vechten voorheen een soort sport was. Het uitbundige leven, de woeste zeden van de landelijke bevolking moesten een uitweg vinden. Wielrennen, voetballen, of ander spelen die een grote krachtsinspanning eisten, bestonden nog niet.

Men ging ter kermis om te vechten. Men sprak af hoe men zich heimelijk zou bewapenen. In de danskotten trapte men anderen op de tenen, of duwde men iemand opzettelijk bars weg. Dat was voldoende om een vechtpartij te beginnen.

Bij het kolven en het hanenvechten ontstonden vaak vechtpartijen. Bij het kegelen kon dat ook gebeuren, af en toe ook al eens bij het kaartspelen, maar bij het boogschieten was vechten een hoge uitzondering.

Bij het einde van het gevecht gebeurde wel eens een krachttoer; een algemene vernedering was door het venster naar buiten gesmeten te worden. Het gebeurde ook dat de overwinnaar de overwonneling een prop stalmest in de mond stopte.

Als er van weerskanten slechts geslagen en gestompt werd, ging het nog. Doch er waren vechtersbazen met een kneukelijzer of een schemedes. Een gevaarlijk wapen was ook de met een loden buis verzwaarde mispeleer.

Gewoonlijk eindigde het vechten met gescheurde kleren, een schram of bloedneus, maar het gebeurde ook dat iemand zodanig werd toegetakeld dat de dood erop volgde. Soms werd wel eens iemand krankzinnig geslagen.

Gewone gevechten werden onderling geregeld, vaak door een nieuw treffen. Echte vechtersbazen wilden niet dat het gerecht zich in hun zaken mengde.

Het verschijnen van de luteursbarakken op de kermispleinen bracht nieuw leven in een oude gewoonte. De sterkste jongens van het dorp vonden in de luteur iemand met wie zij zich waardig konden meten.

Toch bleven bestaande toestanden voortbestaan. De opgroeiende jeugd bleef «froeselen», en die worstelpraktijken ontvaardden vaak in ruzie.

Ook echte judasstreken hadden een taai leven.

Wanneer vechtersbazen erop uit waren om een vreemde kermisgast af te troeven, en deze daar geen bijzonder aanleiding toe gaf, zocht een van hen toenadering tot die vreemdeling. Er werd gezamenlijk een pintje gedronken en dan kwamen de anderen binnen. De vreemde gast werd verzocht te vertrekken. Er ontstond een woordenwisseling. De makker van de kermisgast zei dan: «Kom, we trekken verder». Nauwelijks waren zij buiten en in het donker, of er ontstond een verward geraas. Allen keerden zich tegen de vreemdeling en als die niet spoedig de plaat poetste, werd hij duchtig afgerost.

Sommige meisjes speelden het spel mee. Met een verleidelijk snoetje lachten ze naar de vreemde jongens. 's Maandags stonden zij zegevierend achter het raam, omdat om hun persoontje de jonge mannen van het dorp gevochten hadden.

Naderhand zijn de zeden enigszins verzacht en werden de vrijers afgedreigd, eens of enkele keren goed trakteren was een geldbare reden om aanvaard te worden door de clan van het dorp. Toch bleef nog vele jaren een zekere naijver, een latente vijandschap, wegen op de relaties tussen nabijgelegen dorpen onderling of tussen het dorp en het gehucht.